

KANSANKIELESTÄ KANSALLISKIELEKSI



HEIKKI PAUNONEN



sein näennäisen sattumanvaraiset seikat historiassa ratkaisevat kielten kohtalon. Tavallista kuitenkin on ollut, että pienet kielet ovat jääneet suurempien jalkoihin. Valtaa pitävät kansat ovat pyrkineet levittämään kieltään ja kulttuuriaan mahdollisimman laajalle, eikä vähemmistöille ole haluttu antaa omia oikeuksia. Vallankäyttäjät ovat pitäneet valtakunnan yksikielisyyttä tavoiteltavana ihanteena ja valtiollisen yhtenäisyyden takeena.

Esimerkiksi espanjalainen Elio Antonio de Nebrija, ensimmäisen espanjan kieliopin tekijä, vastasi kuningatar Isabellalle, kun tämä vuonna 1492 kysyi, mitä hyötyä hänen kieliopistaan oli, tähän tapaan: »Tarvitsette sitä saadaksenne kaikki Espanjan kruunun alaisuuteen kuuluvat kansat vakuuttumaan siitä, että niillä on vain yksi ääni, jolla ne voivat puhua kuningattarelle. Sitä paitsi kieli on aina ollut vallan kumppani.» (Asensio 1960: 399–413; Lapesa 1988: 288–289.)

Suomen kielen säilyminen ja nousu eurooppalaiseksi kulttuurikieleksi vieraiden valtojen alaisuudessa on vaatinut suomalaisilta satojen vuosien ajan uskoa oman kielensä arvoon ja merkitykseen. On ollut aikoja, jolloin suomen kieli on ollut vallanpitäjien suosiossa, mutta on ollut myös toisenlaisia aikoja, jolloin monet suomalaisetkin ovat menettäneet uskonsa omaan kieleensä.

▷

Ratkaiseva vaihe suomen kielen kehityksessä oli suomen kirjakielen syntyminen 1500-luvulla. Luterilaisen uskonpuhdistuksen pääperiaatteisiin kuului puhtaan jumalansanan julistaminen kaikille ymmärrettävällä kansankielellä. Sitä varten tärkeimmät uskonnolliset tekstit oli saatettava suomen kielelle.

Tämän työn otti tehdäkseen Mikael Agricola, jonka käännöstoista merkittävin, Uusi testamentti, ilmestyi suomeksi vuonna 1548. Työn myötä Mikael Agricola nosti suomen kielen tasaveroiseksi muiden eurooppalaisten kirjakielten rinnalle. Sen hän itsekin toteaa kirjoittaessaan Rukouskirjan esipuheessa usein siteeratut sanansa: *Kylle se cwle Somen kielen, ioca ymmerdä Caikein mielen* (Teokset I: 91).

Koko Raamattu ilmestyi suomeksi vajaat sata vuotta myöhemmin, vuonna 1642. Työn viimeisteli Ruotsin hallituksen asettama käännöskomitea. Hallitus oli antanut komitealle tarkat toimintaohjeet: käännöksen tuli vastata kaikessa alkukieltä ja seurata Lutherin uusia tulkintaa. Mutta ohjeisiin liittyi myös määräys, jonka mukaan komitean oli kirjoitettava puhdasta suomea, jota kaikkialla Suomessa voitiin ymmärtää (Rapola 1963b: 142).

Mutta myös maallinen valta suhtautui 1500-luvulla suopeasti suomen kieleen. Kustaa Vaasa valitsi Mikael Agricolan pernejalaisen opiskelutoverin Martti Teitin Ruotsin prinssien suomen kielen opettajaksi (Rapola 1963a: 74–75). Myös ruotsalaiset aateliset lähettivät poikiaan Turun katedraalikouluun oppimaan suomea (Rapola 1963c: 190; M. Juva 1965b: 320). Jopa Tukholman suomenkielisestä vähemmistöstä huolehdittiin: vuonna 1533 heitä varten perustettiin suomenkielisen saarnaajan virka (Pirinen 1991: 283).

Näihin aikoihin Ruotsin hallitsijatkin halusivat puhutella suomalaisia alamaisia näiden äidinkielellä. Vuosien 1555–1556 sodan aikana kuningas Kustaa Vaasa lähetti rajaseutujen savolaisille talonpojille suomenkielisen vetoamuksen lupauksineen ja uhkauksineen (Rapola 1963a: 94). Hänen poikansa Juhana pyrki puolestaan solmimaan hyvät suhteet herttuakuntansa väestöön. Suomalaiset saivat puhutella häntä äidinkielellään, jota Juhana-herttua oli oppinut ymmärtämään ja ilmeisesti jonkin verran puhumaankin (M. Juva 1965b: 164).

Ruotsin valtaa pitävistä vielä Pietari Brahe Suomen kenraalikuvernöörinä toimiessaan suosi suomen kieltä (Rapola 1963d: 186). Hänen vaikuttimensa olivat pitkälti käytännölliset. Hän näki, että Suomen asioiden hoitaminen vaati suomalaisen kansan sivistystason nostamista ja Ruotsista saapuvan virkamiehistön perehdyttämistä suomen kieleen (Rapola 1963c: 192). Kuningatar Kristiinalle lähettämässään kirjeessä Pietari Brahe esittiikin, »että Ruotsin nuori aateli ryhtyisi opettelemaan suomea, jota aiheetta väheksytään ja joka olisi hyödyllisempää kuin ranska tai italia, ottaen huomioon sen, että Suomen suuriruhtinaskunta on T. K. M:nne ja Ruotsin kruunun merkittävin ja arvokkain osa.» (M. Juva 1965a: 93.) Hänen viimeiseksi suomen kieltä puoltavaksi puheenvuorokseen jäi Ruotsin valtaneuvostossa vuonna 1669 tehty ehdotus, »ettei olisi hyödytöntä, että nuori kuninkaamme hankkisi itselleen jonkin verran suomen kielen taitoa». (M. Juva, mp.)

Samoihin aikoihin (1644) julkaistiin kouluopetuksen tarpeiksi tuntemattoman tekijän kolmikielinen latinalais-ruotsalais-suomalainen sanasto »Variarum rerum vocabula Latina cum Svetica et Finnonica interpretatione», johon liittyi myös erilaisiin tilanteisiin soveltuva keskusteluoppikirja »Formulae puerilium colloquiorum» (Rapola 1963c: 192). Tässä kirjasssa suomen puhekieli esittäytyi ensimmäisiä kertoja painetussa asussa, esimerkiksi seuraavassa harjoituksessa:

– Kustas nyt tulet? – Suuruspalalta. – Kusas suurustit? – Kysytkös? Kotonani. – Mitäs suurustit? – Leipälämmitystä. – Kenkä kansas suurusti? – Koko perhe. – Etkös tuo minulle mitään? – Mitäst minun piti sinulle tuoman? – Kappalen leipää. – Kyllä minulla leipä on. – Anna minun osa! – Ota puoli! – Minä kiitän sinua. – Älä kiitä, mutta maksa! – Ei ole, kustan maksan. – Et sinä aina tarvitse. – Sinä löydät minun kiitolliseksi. (Lainaus: Rapola 1963c: 192–194.)

Mutta ajat olivat kuitenkin jo muuttumassa. Suurvalta-aikaa elävä Ruotsi tarjosi myös suomalaisille hyvät mahdollisuudet säätykiertoon, ja sotilas- tai virkauralla eteneminen edellytti täydellistä ruotsin kielen taitoa. Suuri osa Suomen vanhasta aatelistosta muuttikin 1600-luvun jälkipuolella Ruotsiin ja ruotsalaistui (M. Juva 1965a: 94). Suomeen jääneet alemmat säätyläisryhmät, paikalliset virkamiehet ja porvarit, puhuivat aina isoonvihaan saakka yleisesti suomea, mutta heidänkin keskuudessaan ruotsi alkoi voittaa jalansijaa (Rapola 1963a: 128–129; M. Juva mp.). 1700-luvulla säätyläisten ruotsalaistuminen entisestään kiihtyi, ja vuosisadan loppupuolella ruotsi yleistyi jo papistonkin kotikielenä (Laasonen 1991: 307). Suomi jäi näin vain tavallisen rahvaan kieleksi.

Vuonna 1697 Ruotsin kuningas esitti, että suomalaiset alkaisivat käydä ruotsinkielisissä jumalanpalveluksissa, jotta he oppisivat ruotsia (Lehtinen 1989: 28). 1700-luvulla ruotsinmaalaiset virkamiehet, piispat ja oppineet laativat kauaskantoisia suunnitelmia koko Suomen ruotsalaistamiseksi. Esitettiin muun muassa erilaisia väestönsiirtoja: suomalaiset olisi siirrettävä ruotsinkielisille alueille ja valtakunnan rajoille olisi tuotava luotettava ruotsinkielistä väestöä (Pohjolan-Pirhonen 1967: 105; Lehtinen mts. 41; Laasonen 1991: 307; Manninen 2000: 22).

Kaikkein pisimmälle näissä kaavailuissa meni Turun Akatemian kaunopuheisuuden professori Israel Nesselius. Jos suomen kielestä haluttaisiin sen kummallisuuden vuoksi säilyttää jokin muistomerkki, pari Lappiin rajautuvaa kihlakuntaa riitti hänen mukaansa sopivaksi reservaatiksi (Pohjolan-Pirhonen 1967: 105). Nämä suunnitelmat eivät tosin toteutuneet, mutta suomen kielen käyttöä kyllä rajoitettiin. Esimerkiksi piispa Carl Fredrik Mennanderin aikana kiellettiin Turun koulussa poikia puhumasta välitunnilla suomea, jotta he oppisivat paremmin ruotsia (Lehtinen 1989: 40–41; Manninen 2000: 231).

Suomeen alettiin myös 1700-luvulla nimittää yhä enenevässä määrin ummikkoruotsalaisia virkamiehiä. Tämä herätti suomenkielisessä väestössä jatkuvaa tyytymättömyyttä, ja suomenkieliset talonpojat tekivät ruotsinkielisistä virkamiehistä lukuisia valituksia valtiopäivillä. (Pohjolan-Pirhonen 1967: 107–120; Lehtinen 1989: 40.) Samaan aikaan kirkko piti kuitenkin suomen kielen puolta. Aika ajoin syntyi jopa paradoksaalisia tilanteita, kun jopa alkuaan Ruotsista tulleet Turun ja Viipurin piispat asettuivat vastustamaan valtiojohdon esittämiä ruotsalaistamispyrkimyksiä. Kirkko myös piti johdonmukaisesti kiinni sitä, että papeilta vaadittiin myös suomen kielen taitoa (Lehtinen mts. 28).

Hyvin kuvaava tapaus 1700-luvun alkuvuosilta sisältyy Daniel Jusleniuksen Suomalaisen Sana-Lugun Coetuksen esipuheeseen. Siinä Juslenius kirjoittaa:

Kun minä nuorukaisena oleskelin mainehikkaan piispa-vainajan, tohtori Johannes Gezelius nuoremman talossa, hänen, jonka isä oli ruotsalainen ja joka itse oli Ruotsissa kasvatettu – oli eräänä päivänä saapuvilla muuan muutoin erinomainen mies, joka vaati sellaista julistusta, että suomen kieli kerrassaan poistettaisiin, ja ettei ainoastaan pakotettaisi niin avaran seudun asukkaita jokapäiväisissä toimissaan, yhteiskunnassa ja perheessä käyttä-

▷

mään ruotsin kieltä, vaan myös, että he aina toimittaisivat jumalanpalveluksensa ruotsiksi. Mutta silloinpa kunnianarvoisa vanhus, jonka tuhkaakin pidän kunniaassa, useiden kumpaankin kansaan kuuluneiden henkilöiden läsnä ollessa sai miehen vaikenemaan vastaamalla vallan lyhyesti: »Jokainen kieli on tunnustava Herran». (Lainaus: Pohjolan-Pirhonen 1967: 105–107.)

Pientä parannusta suomen kielen kannalta merkitsi se, että vuosien 1734–1735 valtiopäivillä päätettiin esittää, että kansliakollegioon perustettaisiin suomenkielisen translaattorin virka (Rapola 1963d: 189; Manninen 2000: 29). Myös kuningas otti kantaa Suomeen nimitettävien virkamiesten kielitaitoon. Hänen vuonna 1739 antamansa päätöksen mukaan »Kuninkaallinen majesteetti on halukas määräämään Suomeen tuomariksi ym. virkoihin henkilöitä, jotka osaavat suomen kieltä, mikäli olosuhteet sekä asianomaisen taito ja virkavuodet sen myöntävät» (E. Juva 1965: 422).

Suomalaisten näkyvimpiä puolustajia 1700-luvulla olivat Daniel Juslenius ja Henrik Gabriel Porthan. Juha Mannisen mukaan Daniel Juslenius oli sekä sanoissaan että teoisuudessa merkittävä varhaisnationalisti, jonka teos *Vindiciae Fennorum* (Suomalaisten puolustus) oli suomalaisen nationalismin kiintein, yhtenäisin ja pisimmälle menevin ilmaus 1700-luvun aikana (2000: 78, 81).

Jusleniukselle suomalaiset olivat kahta kieltä puhuva kansakunta (Manninen 2000: 82). Lisäksi maan kolmantena kielenä oli oppineiston ja papiston käyttämä latina. Nämä olivat myös Jusleniuksen suurtyön, vuonna 1745 ilmestyneen sanakirjan *Suomalaisen Sana-Lugun Coetuksen*, kielet. Tätä sanakirjatyötään Juslenius perusteli eräälle korkearvoiselle ruotsalaiselle sotilaille suomeksi kirjoittamassaan kirjeessä näin: »Sentähden minä sitä olen ruvennut cocoman että muutkin näkisit, ettei meidän kielemme olen nijn huono, cuin se huonona pidetän» (Rapola 1963c: 199).

Myös Porthan piti Suomea kolmikielisenä kansakuntana (Manninen 2000: 233). Maan kielisuhteita ei hänen mielestään pitänyt mennä väkivalloin muuttamaan. 1700-luvulla esitettyihin ruotsalaistamissuunnitelmiin hän otti kantaa Åbo Tidningarissa vuonna 1793 julkaisemassaan kirjoituksessa:

Ei ole puuttunut niitäkään, jotka ovat vaatineet, että niin laaja maa kuin koko Suomen suuriruhtinaskunta ja kaikki sen asukkaat pitäisi pakottaa luopumaan äidinkielestään kokonaan ja oppimaan ruotsia! Vielä muutamia vuosia sitten oli »Dagligt Allehanda» lehdessä luettavana sellainen ehdotus, jonka oli tehnyt eräs viisaista miehistämme, joka muun muassa piti hyvin omituisena, ettei Ruotsin kuningas voisi puhua kaikkien alamaistensa kanssa ilman tulkkia. (Porthan 1873: 345–346; lainaus: Pohjolan-Pirhonen 1970: 661–662.)

Kielisuhteet saattoivat tosin muuttua, mutta sen tuli tapahtua vähitellen ja ilman pakkoa. Samassa kirjoituksessa Porthan jatkoikin seuraavasti:

Mutta jos se (= ruotsalaistuminen) asetettaisiin koko kansakunnalle ehdottomaksi velvollisuudeksi ja jos kansan äidinkielen hävittämistä vaadittaisiin tahallisesti ja tarkoituksellisesti, muuttuisi asia vapaiden ihmisten silmissä ehdottomasti aivan toiseksi. Silloin he joutuisivat piankin mielessänsä vertailemaan omia ja muiden, lain mukaan heidän kanssaan yhdenarvoisten kansalaisten oikeuksia ja velvollisuuksia; ja asiaa ajattelevien olisi

vaikea käsittää, että äidinkielen häiriintymätön käyttäminen kuuluu niihin oikeuksiin, jotka ihmisen olisi uhrattava siirtyessään luonnollisesta vapaudestansa porvarilliseen yhteiskuntaan. (Porthan 1873: 346–347; lainaus: Pohjolan-Pirhonen 1970: 662.)

Mannisen mukaan vastaavaa ajatusta kielellisten vähemmistöjen oikeudesta ei liene ennen esitetty (2000: 234). Oikeus äidinkieleen kuului Porthanin mukaan ihmisen luovuttamattomiin oikeuksiin. Tämä näkyy myös siitä, miten Porthan suhtautui saamelais-ten kielellisiin oikeuksiin:

Samoin kuin myös jokin aika taitettiin peistä siitä viisaasta ehdotuksesta, että lappalaiset olisi ensin pakotettava oppimaan ruotsia, jotta he sitten voisivat saada tällä kielellä opetusta kristinuskossa. Mutta lappalaisten onneksi kohtuullisuus ja terve järki voittivat tämän velttouden ja ylimielisyyden tuottaman kujeen. (Porthan 1873: 345; lainaus: Manninen 2000: 234.)

Ruotsin vallan loppuaikana Suomi oli monikielinen maa. Aatelisto, porvaristo ja oppineisto olivat ruotsinkielisiä. Papisto oli pitkälti kaksikielistä. Kotikielenä pappisperheissä oli ruotsi, mutta suomalaisen rahvaan kanssa käytettiin suomea. Suurin osa tavallisesta rahvaasta puhui vain suomea, mutta rannikkoseuduilla asui myös ruotsinkielistä rahvasta. Lisäksi maan pohjoisosissa puhuttiin saamea.

Kielten käyttöalat jakautuivat myös funktionaalisesti (Manninen 2000: 233). Virka- ja hallintokielenä sekä korkeamman opetuksen kielenä oli ruotsi ja Turun Akatemiassa lisäksi latina; saarna- ja alkeisopetuksen kielenä oli puolestaan suomenkielisissä seurakunnissa suomi. Kaikkiaan suomi oli kuitenkin Ruotsin valtakunnassa vähemmistökieli.

Haminan rauhassa vuonna 1809 Suomi irrotettiin Ruotsista ja liitettiin Venäjään. Samalla maan kielisuhteet määrällisesti muuttuivat. Ruotsin vallan loppuaikoina suomalaisten osuus valtakunnan koko väestöstä oli ollut 22 %. Vuonna 1812 Suomen suuriruhtinaskunnan väkiluku oli noin miljoona henkeä, joista suomenkielisiä oli 87 % (Tommila 1989: 51). Suomenkieliset olivat muuttuneet kielivähemmistöstä ylivoimaiseksi kielenemmistöksi.

Käytännössä suomen kielen asema ja arvostus säilyi kuitenkin alhaisena. Suomen kielen asemaa ja tilaa kuvaavat hyvin ne sanat, jotka Reinhold v. Becker kirjoitti Turun Wiikko-Sanomissa vuonna 1820:

Ettei Suomenkieli vielä ole tointonut toisten Euroopan kielten vertaiseksi, ei ihmettele kukaan, joka tietää missä ylönskahteessa se näihin aikoihin asti on ollut. Muutamat ylhäisemmät maakuntalaisemme ovat pitäneet kieltämme niin raakana, ett'eivät ole tahtoneet pilata sillä suutansa ja meiän tulee ihmetellä, etteivät he myös ole hävenneet asua Maassa, kussa sellaista kieltä puhutaan. (Becker 1820.)

Mutta ilmassa oli myös muutoksen henki. 1800-luvun alkupuolella vallalla olleet kansallisromanttiset ajatukset heijastuivat myös suomalaisten oman identiteetin etsimisessä. Tälle identiteetille kieli oli keskeinen asia. Se näkyy selvästi muun muassa Adolf Ivar Arwidssonin kirjoituksesta »Om nationalitet och National Anda», kuten Päivi Rintala on todennut (1998: 48). Arwidsson kirjoittaa siinä:

▷

Ennen muuta meidän tulee hoitaa ja vaalia kotimaista äidinkieltämme, sillä niinkauan kuin se säilyy, tunnemme itsemme kansaksi. Isien kielen hävityssä häviää ja hukkuu kansakin. Kaikki samaa kieltä puhuvat muodostavat luonnostaan hajoamattoman kokonaisuuden; niitä yhdistää sisäinen sielun ja ajatuksen side, joka on kaikkia ulkonaisia yhdistyksiä mahtavampi ja lujempi. – – Kieli ei ole yhden ihmisen tai jonkin ajan satunnainen tuote, vaan se on kansan koko henkisen elämän, sen sivistyksen, elämän, maailmankatsomuksen ja periaatteiden ilmaus. (Arwidsson 1821; lainaus: Anttila 1936: 372–373.)

Ajatus suomen kirjakielen kehittämisestä ja sen kohottamisesta kansalliskielen asemaan kyti 1800-luvun alkupuolella Turun Akatemian nuoren suomenmielisen opettaja- ja opiskelijapolven keskuudessa. Pohjoispohjalaisten ylioppilaiden keskuudessa toimi vuoden 1815 aikoihin suomen kielen käyttöä vaalinut epävirallinen seura, jonka keskeisenä voimana oli nuori K. N. Keckman, sittemmin yliopiston ensimmäinen suomen kielen lehtori (Ruutu 1937: 4). Vuonna 1830 perusti puolestaan K. A. Gottlund Tukholmin Suomalaiskunnan, jonka tavoitteena oli »johtattaa ja levittää Suomenkielen harjoittamista» Tukholman suomalaisten keskuudessa (Ruutu mp.).

Gottlund myös julkaisi Otavan ensimmäisen osan johdannossa laajan kielipoliittisen ohjelman suomen kielen aseman parantamiseksi. Koko teoksen päätarkoituksena olikin hänen mukaansa kiinnittää huomiota suomen kielen asemaan:

Tarkoitus tämän kirjan painamisella, on ollut monellinen, niin kuin on jo ennen sanottu. Nimittäin ensinnik, että sytyttää meissä rakkautta tätä meidän omoo puhettamme vastaan, ja että tällä meidän omalla kielen-harjoittamisella, koroohtoo häntä muihen kieleen rinnallen Tietomuksiin tiellä, jotta taitaisimmo aikoa myöten asettaa sitä yheksi yhteiseksi kansalliseksi kirjoitus-kieleksi. (Gottlund 1831: XL.)

Varsinaisesti suomalaisen kieli- ja kansallisuuspoliittisen ohjelman hahmotteli kuitenkin Juhana Vilhelm Snellman. Tämän ohjelman periaatteet sisältyivät kuuluisaan kirjeeseen, jonka Snellman lähetti kesällä 1840 Fredrik Cygnaeukselle. Kirjeensä ytimen hän tiivistä kahdeksaan melko lohduttomaan väittämään, joissa hän kirjoitti muun muassa seuraavasti:

Sivistynyt kansanosa (ruotsalainen) ei rahtuakaan välitä sivistymättömän (suomalaisen) henkisestä ja aineellisesta edistyksestä. – – Rahvasta ei voidakaan koskaan kohottaa, niin kauan kuin lainkäytön ja opetuksen kielenä on ruotsi. Tämän vuoksi ei isänmaanystäviä voikaan olla sivistyneiden joukossa; sillä heidän täytyy lähteä kansakunnasta, ei välinpitämättömästä vieraasta rodusta. – – Suomalainen kansakunta on siis laskettu hautaansa. Sinä näet jo suomalaisen kasvoista ja kuulet sen hänen lauluistaan, että hän tietää lakanneensa elämästä. Se selviö, johon kaikki tämä perimmälti perustuu on: Suomi ei voi [tehdä] mitään väkivalloin, sivistyksen voima on sen ainoa pelastus. (Lainaus: Pohjolan-Pirhonen 1973: 558–559.)

Snellmanin ohjelmaa on luonnehdittu kulttuurifennomaniaksi. Kansallisen kulttuurin tuli perustua kansallisen kielen varaan. Snellmanin ohjelman voi tiivistää iskulauseeksi: »Kansa on sivistettävä, sivistyneistö on kansallistettava!» (Tommila 1989: 60; Rommi ja Pohls 1989: 69). Sivistyneistön oli omaksuttava kansan kieli ja kehitettävä se sivistyskie-

leksi. Ensi vaiheessa oli maan ruotsinkielinen sivistyneistö kaksikielistettävä, ja samalla oli ruvettava kasvattamaan suomalaisesta kansasta uutta sivistyneistöä. Lopullisena tavoitteena Snellmanilla oli yksikielinen Suomi (Tommila mts. 62).

Kaikkia Snellmanin kielipoliittinen ohjelma ei miellyttänyt. Vuonna 1844 asettui Åbo Tidningar -lehdessä nimimerkki *en Finne* jyrkästi Snellmanin ajatuksia vastaan. Julius Krohnin mukaan kyseinen kirjoittaja lienee ollut Tammelan kirkkoherra Niilo Maunu Tolpo (J. Krohn 1897: 344). Hänen mukaansa suomen kielen kehittäminen sivistyskieleksi ei ollut tarpeellista, koska esimerkiksi Irlannissakin käytettiin sivistyskielenä englantia. Samoin Pohjois-Amerikan intiaan kielet olivat väistyneet englannin tieltä. Koska Tolpo ja hänen kanssaan samanmieliset kirjoittajat vetosivat muun muassa irokeesi-intiaanien kieliloihin, alettiin heitä nimittää »Irokeesi-ystäväiksi». (J. Krohn mts. 344–345.)

Snellmanin ohjelma oli radikaali, koska se merkitsi toteutuessaan sitä, että ylemmät ruotsinkieliset säädyt tietoisesti omaksuisivat yhteiskunnassa vähempiarvoisen kielen, suomen, olkoonkin, että se oli määrällisesti enemmistökieli. Ruotsinkielinen sivistyneistö jakautuikin 1800-luvulla kahtia. Osa omaksui Snellmanin kielipoliittisen ohjelman ja valitsi tietoisesti uudeksi kotikielekseen suomen. Osa sivistyneistöstä säilyi ruotsinkielisenä. Rintamalinjat saattoivat kulkea perheiden sisälläkin: toisista saman sisarusarjan jäsenistä tuli fennomaaneja, toiset säilyttivät ruotsin kielen. (Säätyläisperheiden kielenvaihdosta ks. Jutikkala 1989: 253–273.)

Snellmanin kielipoliittinen ohjelma johti yhteiskunnan eri aloilla konkreettisiin hankkeisiin, jotka kasvattivat suomen kielen vaikutusala suomalaisessa yhteiskunnassa. Suuri merkitys oli neljän nuoren suomalaisuusmiehen, Paavo Tikkasen, Antero Wareliusken, August Ahlqvistin ja D. E. Europaeuksen vuonna 1847 perustamalla suomenkielisellä sanomalehdellä, Suomettarella. Ensimmäinen suomen kielen professori, Matias Aleksanteri Castrén, astui virkaansa vuonna 1851, kahdeksan vuotta aiemmin kuin ensimmäinen pohjoismaisten kielten professori Ruotsissa (Castrén 1950: 483–484). Ensimmäinen suomenkielinen väitöskirja, Fredrik Polénin »Johdanto Suomen kirjallishistoriaan», tarkastettiin yliopistossa vuonna 1858 (Castrén mp.), ja ensimmäinen suomenkielinen oppikoulu perustettiin kovan taistelun jälkeen Jyväskylään samana vuonna (Anttila 1936: 425).

Merkittävin uudistus koski kuitenkin suomen kielen asemaa hallinnon kielenä. Vuonna 1863 Aleksanteri II antoi asetuksen, jonka mukaan suomen kieli hyväksyttiin ruotsin kielen rinnalla virkakieleksi 20 vuoden siirtymäajan kuluttua. Asetuksen ensimmäisessä kohdassa todettiin:

Vaikka Ruotsin kieli edellensä pysyy maan virallisena kielenä, julistetaan Suomen kieli kuitenkin yhtä oikeutetuksi edellisen kanssa kaikissa semmoisissa asioissa, jotka välittömästi koskevat maan nimen-omaan suomalaista väestöä; jonka johdosta suomenkielisiä kirjoituksia ja asiakirjoja tästä lähin pitää esteettömästi kaikissa Suomenmaan tuomio-istuimissa ja virastoissa vastaan otettaman. (Lainaus: Aalto 1976: 63.)

Fennomaanien voitto oli tällä tavoin kuitenkin puolinen: maan ainoaksi viralliseksi kieleksi jäi edelleen ruotsi (Leino-Kaukiainen 1989: 333; Rommi ja Pohls 1989: 83).

Aleksanteri II osoitti muutenkin selvästi suosivansa suomen kielen käyttöä. Julius Krohn kirjoitti vanhemmilleen vuoden 1863 valtiopäivien avajaisista ja kertoi kirjeessään,

▷

että keisarin nimenomaisesta käskystä ja vastoin Suomen senaatin päätöstä pidettiin valtiopäiväjumalanpalveluksessa myös suomenkielinen saarna (H. Krohn 1942: 82).

Yhtenä edellytyksenä Snellmanin kielipoliittisen ohjelman toteuttamiselle ja suomen kielen aseman virallistamiselle oli se, että suomen kieli täyttäisi hallinto- ja kulttuurikielelle asetettavat vaatimukset. 1800-luvun alkupuolen suomen kielen tutkijat ja viljelijät olivatkin hyvin selvillä suomen kirjakielen puutteellisuudesta. 1800-luvun suuria kansallisia saavutuksia oli suomen kirjakielen tietoinen kehittäminen, työ, johon osallistuivat kaikki 1800-luvun merkittävät suomen kielen tutkijat, tuntijat ja vaalijat. Tässä työssä myös vuonna 1876 perustetulla Kotikielen Seuralla on ollut hyvin keskeinen osuus.

On vaikea yliarvioida niitä ponnistuksia, joita yksityiset ihmiset joutuivat tekemään kieltä vaihtaessaan. On muistettava, että monet ensi polven suomalaisen sivistyneistön jäsenistä tulivat ruotsin-, saksan- tai jopa venäjänkielisistä kodeista (J. Krohn 1897: 348–349). Käytännössä he joutuivat opiskelemaan suomen kieltä aikuisiällä kielioppien sekä sanakirjojen ja -listojen avulla (esim. Rein 1918: 124; Suolahti 1933: 79–80). Hyvin kuvaava kertomus tällaisesta opiskelusta sisältyy Arvid Järnefeltin Vanhempieni romaani -teokseen, jossa hän kertoo äitinsä Elisabet Järnefeltin suomen opiskelusta:

Noilta ajoilta säilyneitä Elisabetin kielellisiä harjoitusvihkoja ja suomalaisten sanojen luetteloita olen nähnyt useitakin. Myöskin omin käsin ja suurella hartaudella kirjoitettuja kieliopillisia sijoitus- ja taivutussääntöjä tavataan niissä. Suurta vaikeutta näyttää hänelle tuottaneen erilaisten geneetiivien oppiminen ja niiden syiden käsittäminen, jotka tuon erilaisuuden aiheuttivat. Hänellä oli pitkät kokoelmat näitä merkillisyyksiä, kuten: lampu lampun – lampi lammen – amme ammeen – lanne lanteen – kansi kannen – vesi veden jne. »Miksi? miksi» – kyseli hän lakkaamatta koettaen ymmärtää syitä pehmennyksiin, kaksinnyksiin, supistuksiin, typistuksiin. (Järnefelt 1960: 270.)

Kieliopista ja sanakirjoista suomea opettelevat kohtasivat alkuvaiheissa vaikeuksia myös siksi, ettei oppikirjoja ollut saatavissa. Esimerkiksi Julius Krohn kertoi siitä, miten vaikea hänen oli kouluaikaanaan opetella suomen kielen sanoja:

Minä rupesin hartaasti käyttämään hyväkseni suomenkielen opetusta koulussa; olinpa ainoa luokallani, joka siihen kuuluvat läksyt luin, sillä muut osasivat kieltä käytännöllisesti paljo paremmin, niin että ilman lukemattakin kutakuinkin saattoivat päästä läpi. Suomenkielen oppiminen siihen aikaa ei ollut leikin asia, kun esim. oli olemassa ainoasti alkupuoli Europaes’en ruotsalais-suomalaista sanakirjaa, niin että löytääkseen kutakuinkin sopivia suomalaisia sanoja, piti ponnistella kaikkea kekseliäisyytensä, ja keksiä edes A–L alkavia synonyymeja. (J. Krohn 1897: 8.)

Kielen oppimiseksi luettiin myös vielä varsin vähäistä suomenkielistä kirjallisuutta. Yrjö Koskinen kirjoitti lukiovuosinaan isälleen suomen kielen opinnoistaan: »Vaikka aika on ollut tärkkä, olen kuitenkin lukenut vähä Suomiam. Olen ostanut Runoelmia ja paitsi sitä lainanut *Enon Opetuksia* ja *Runo-Laulu siitä kummasta Kala-Kukosta*. Lukistossa nyt olemma ruveennut kokoonpanna Suomiam. Lukistolaiset ovat ottaneet *Suomalainen*, mutta en sitä hyväksy.» (Suolahti 1933: 79–80.)

On hyvin mahdollista, että syvään juurtunut käsitys suomen kielen vaikeudesta juon-

tuu juuri näistä ajoista. On hyvin ymmärrettävissä, että suomen kielen erilaiset sanansisäiset äännevaihtelut ja sijamuotojen runsaslukuisuus ovat olleet todella vaikeita seikkoja suomea kieliopeista ja sanakirjoista aikuisiällä opiskeleville.

Elisabet Järnefeltin ja muiden kielenvaihtajien keskeisenä motiivina oli se, että he halusivat antaa lastensa äidinkieleksi suomen. Lapsista piti kasvaa suomenkielisiä virkamihiä Suomeen. Sitä varten heille kotona puhuttiin suomea ja heidät pantiin suomenkielisiin kouluihin. 1800-luvun loppupuolella huomattava osa suomenkielisten koulujen oppilaista tulikin alkuaan ruotsinkielisistä kodeista. Esimerkiksi vuonna 1877 oli muutama vuotta aiemmin perustetun Suomalaisen Alkeisopiston (Suomalaisen Normaalilyseon edeltäjän) 187 oppilaasta ruotsinkielisiä 51 (Anttila 1956: 533).

Tavallista myös oli, että ruotsin- tai saksankielisistä perheistä tulevat nuoret fennomaanit oleskelivät suomenkielisillä seuduilla kieltä oppiakseen. Jo 1840-luvun alussa A. W. Ingman ja S. G. Elmgren matkustivat Lohjalle suomen kieltä oppimaan (Suolahti 1933: 93). Yrjö Koskinen jäi puolestaan syyslukukaudeksi 1847 Hämeenkyröön oppiakseen suomea (Suolahti mts. 81). Professorinpoika ja myöhempi sijaiskansleri Thiodolf Rein asettui vuonna 1855 »pitemmäksi aikaa suomalaisen rahvaan keskuuteen» Kerimäelle, Jääskeen ja Parikkalaan suomea oppimaan (Rein 1918: 122–124). Julius Krohn taas vietti 1850-luvulla kesä Kaavilla ja Rautalammilla (J. Krohn 1897: 10). Suosittu kohde oli myös Saarijärvi: siellä olivat kieltä oppimassa sekä tuleva Jyväskylän lyseon latinan kielen lehtori Johan Gabriel Geitlin että suomalaisen teatterin perustaja Kaarlo Bergbom (Kaarlehto 1981: 35–44; J. Krohn mts. 445).

On hyvin mahdollista, että näiltä ajoilta on peräisin käsitys siitä, että puhtainta suomea puhutaan Keski-Suomessa, Laukaan ja Saarijärven seuduilla. Tämän käsityksen taustalla lienee puolestaan August Ahlqvistin esittämä ajatus, jonka mukaan suomen länsimurteet olivat ruotsin kielen »turmelemia» ja Itä-Suomen kansanmurteet taas muuten liian kaukana kirjakielestä (Kohtamäki 1956: 64–65). Jäljelle jäivät Keski-Suomen »puhtaat» suomalaismurteet. Varsinkin Saarijärven suosiota perisuomalaisena pitäjänä on sitä paitsi saattanut lisätä J. L. Runebergin Saarijärven Paavo -runokin.

Mutta jopa äidinkieleltään suomenkielistenkin oli vaikeaa alkaa käyttää suomen kieltä puheessaan, ainakin virallisemmissä yhteyksissä. Esimerkiksi Helsingin yliopiston eksegetiikan professori Gabriel Geitlin aloitti yliopistossa kristinuskon Suomeen tulon 700-vuotisjuhlassa pitämänsä suomenkielisen juhlapuheen kielitaitoaan anteeksi pyydellen:

Vanhanlainen ja halpa Turun-Suomeni monelle teistä on maistuva suolatomaalta ja haljastuneelta, mutta myöhään on minulle nyt ja mahdotoin Suomen kieltäni ajanmukaiseksi tehdä. Häpiäkseni täytyy minun tunnustaa, että oma kielemme, suloinen Suomen kieli käy minulta kankiammin kuin soisin — ehkä vielä olen monen muukalaisen kielen tuntemista ahkeroinut — ja on minulta niinkuin monelta muultakin vanhukselta seassamme laiminlyöty. Ei huolimattomuudesta eikä tyhmästä ylenkatseesta, vaan entisen ajan puuttuvaisesta ja luonnottomasta kasvatus tavan laadusta maassamme. (Kaarlehto 1981: 17.)

Helppoa ei ollut nuorempienkaan fennomaanien käyttää suomea keskenään. Vaikka suomen kirjakieli alkoikin 1800-luvun puolessa välissä jo olla jo hahmollaan, yhteinen puhekieli puuttui. Tähän seikkaan kiinnitettiin huomiota Suomettaressa vuonna 1847:

▷

Suomen kieli ei vielä ole’ saanut sivistyneiden yhteistä murreta, kuin sivistyneet vielä eivät paljon käytäkään suomea puhe’kielenänsä, joka kuitenkin olisi suuresti toivottava. Jos meille milloin tulee erinäinen sivistyneiden murre’, niin ei se suinkaan tapahdu’ ennen kuin pääkaupungistakin ruotsin kieli häviää puhe’kielenä olemasta ja waltakunnan asioissa käymästä, ja oma kieli sijaan tulee. (Suometar 11.5.1847.)

Savo-karjalaiseen osakuntaan oli tosin jo edellisenä vuonna (1846) perustettu Suomalais-Seura, jonka jäsenet kokoontuivat viikoittain keskustelemaan erilaisista asioista suomen kielellä (Waris 1939: 152–158). Seuran perustamista perusteltiin pöytäkirjassa seuraavaan tapaan:

Kauan ja yhteisesti on jo valitettu sitä suurta valtaa, joka Ruotsilla on meidän parhaimmienki Suomalaisten ylitse, ja toiselta puolelta sitä sanomantonta heikkoutta äitinkielessä, joka niin surkiasti rasittaa vielä Savo-Karjalastakin Oppivaikuntaa, ehkä sen pitäisi olla ensimmäisinä tien karsijina ja niin toisillinkin näyttää, kuta suuntaa matkan on meneminen. – – Sentähden ja miettiessä, kuinka tarpeellinen ja sisässäolevalta ajalta pakotetut äitinkielen laveammalta sekä levittäminen että tunteminen on, ja kuinka pian tämänkaltaisen levittäjän ja sivistyneimpiinkin juurrunnan pitäisi tapahtuman, jos muka muuten Wenäjätä, tätä kurjain kieltä, ja muuta pahaa Suomea sortamasta estää, katsottiin tällä kertaa sopivimmaksi, että kaikki Suomen Kirjoittamista ja puhuntaa haluavat ja rakastavat kerran viikossa, taikka Tiistaina Kunnan huoneihin kokoutuisivat ja siinä äitinkielellä keskustelisivat, mitä milloinkin aineeksi sattusi. (Waris mts. 152–153.)

Seuraavana vuonna (1847) Pohjalaisessa osakunnassa keskusteltiin Snellmanin kieli-poliittisesta ohjelmasta. Innokkaimmat ylioppilaat vaativat »suomenkielen omaksumista suoraa päätä sivistyksen, opin ja oikeudenkäynnin tulkiksi Suomessa ja pitivät ruotsia ja ruotsalaista vaikutusta jäytävänä syöpänä Suomen kansan povessa» (Suolahti 1933: 88). Haaveiltiin myös isiltä perittyjen sukunimien suomalaistamisesta, ja suomalaisuutensa aitouden osoittamiseksi muutamat ylioppilaat kulkivat Helsingin kaduilla patalakki päässä, karjalainen sarkanuttu yllä ja pieksut jalassa (Suolahti mp.; Waris 1939: 162).

Samana vuonna (1847) muutamat innokkaimmat ylioppilaat, muun muassa August Ahlqvist, Karl Collan, D. E. Europaeus, Fredrik Polén, Paavo Tikkanen ja Antero Warelius, antoivat »Suomen kielen lupauksen» ja perustivat Nuorten Suomalaisuuden Liiton. Liiton perustana oli tinkimätön suomalaisuusohjelma, jonka yksitoista allekirjoittajaa vannoivat pitävänsä »Isänmaata ja Äitinkieltä» aina pyhänä. Lupauksessa sanottiin muun muassa:

Lujalla toivolla, ja vahvalla rakkaudella päätämme siis me, Suomen Korkia-Opiston nuorukaiset, vieraan kansallisuuden vallasta pelastaa itsemme ensimmäiseksi, ja sitten toisillinkin avittavan käden osottaa. Tätä tarkoitauksamme näemme siis ensimmäiseksi tarpeeksemme: *Suomen kielen Opin*nan niille, jotka kova onnensa teki oikaissa Äitinkielessänsä vieraiksi, niiltä, jotka jo sen ovat tiedoksensa voittaneet. Tämä olkoon ensimmäinen velvollisuutemme, johon on paikalla tartuttava. Siitä seuraa: *Suomen kielen käytäntä ja Ruotsin kartanta*, niin keskenämme kuin kaikkein muidenkin kanssa, joiden vaan luulemme puhettamme ja kirjoitustamme tajuavan. Me Äitinkieltä osaavat tahdomme kaikki lupaukset *heti täyttää*. – – Me tahdomme valon maassamme voittavan. Sentähden on ja pitää olla meidän

velvollisuus, kaikilla neuvoilla, ja aina kussa vaan kätemme käypi, valkeuden levittäminen rahvaalle, ja isänmaanlemmen sekä kansallisen siviis-tyksen nostaminen.» (Suolahti 1933: 88–89; Waris 1939: 158–159.)

Liiton ohjelma ei johtanut mihinkään käytännön tuloksiin. Heikki Wariksen mukaan se kuitenkin kuvaa hyvin sitä ehdottomuutta, mikä oli ominaista 1800-luvun puolivälissä suomalaismielisten ylioppilaiden keskuudessa (Waris mts. 161).

Länsisuomalaisten ylioppilaiden keskuudessa syntyi puolestaan 1850-luvun lopulla ryhmä, jonka jäsenet tavallisesti käyttivät suomea keskustelukielenään. Tähän joukkoon kuuluivat muun muassa Nestor Järvinen, Frans Vilhelm Rothsten ja J. A. Hahnsson. (Rein 1918: 157.)

Kaikista näistä yrityksistä ja lupauksista huolimatta ei suomen kielen käyttäminen puhekielenä ollut vielä 1850-luvulla kovinkaan tavallista edes innokkaimpien fennomaanien keskuudessa. Siitä on hyvänä osoituksena nuoren Julius Krohnin kuvaus, kuinka hän ehdotti vuonna 1857 tovereilleen, että ainakin he ryhtyisivät puhumaan keskenään suomea:

Puhumiseen olisin myös mielelläni hakenut harjoitusta, vaan sitä siihen aikaan tuskin vielä oli saatavissa. Niin sanottuin suomikiihkoistenkin seuroissa ei paljon koskaan kuulunut muuta kuin ruotsia. Muistan minä vielä, kuinka masentuneena palasin kotiin eräänä iltana, jonka olin viettänyt Ahlqvist'in, Tikkasen, Polén'in ja Salmelaisen kanssa ja jossa olin ottanut puheeksi, eikö jo olisi meidän aika ruveta suomea edes keskenämme viljelemään, vaan olin tullut nauretuksi ja erittäin viimeksimainitulta saanut pitkän selityksen sen tarpeettomuudesta ja ennen-aikaisuudesta. Ainoasti Slöör'in kanssa, Viipurissa 1856 tehdyn välipuheen johdosta, kävi puhe aina suomeksi. (J. Krohn 1897: 10.)

Vuonna 1862 perustettiin Frans Vilhelm Rothstenin aloitteesta Suomen Ystävien liitto (J. Krohn mts. 348). Rothsten lähetti useille ylioppilaille kirjeen, jossa hän selvitti niitä syitä, jotka puolsivat uuden yhdistyksen perustamista: »Vuosi menee vuoden perästä eikä ota Suomen kieli suuremmassa määrässä ilmaantuaksensa jokapäiväisessä puheessamme. Kyllä ehtimiseen keskustellaan sen laskemisesta luonnollisiin oikeuksiinsa, ehdotellaan sen saattamista opistoihin ja virkalaitoksiin, teroitetaan sen tarpeellisuutta jokaiselle kotimaamme todelliselle ystävälle, mutta maamiehen majassa se yhä vielä puhe-kielenä ujos-teele, korkeampiin seuroihin rohkematta.» (Ruutu 1937: 11.) Lopuksi Rothsten päätyi ehdottamaan: »Ruvetkaamme nyt miehissä semmoiseen liittoon, että Suomen kieltä haas-teleme sekä keskenämme että kaikissa muissa sopivissa tiloissa.» (Ruutu mp.)

Liiton tavoitteeksi vahvistettiin »Suomen kielen saattaminen Suomen säätyläisten yleiseksi puhekieleksi» (Ruutu mts. 13). Sitä varten liiton jäsenet sitoutuivat puhumaan suomea sekä keskenään että kaikissa muissa sopivissa tilaisuuksissa (Ruutu, mp.). Liitto toimi paitsi Helsingissä myös maakuntakaupungeissa. Ensimmäisen toimintavuoden aikana siihen liittyi 361 jäsentä. Heistä suurimman ryhmän muodostivat lukiolaiset (98 jäsentä) ja ylioppilaat (95 jäsentä). Huomattava joukko oli myös »sivilivirkamiehiä» (34 jäsentä). Korkeampia akateemisia piirejä jäsenkunnassa edusti kaksi professoria ja kuusi tohtoria. Pappeja oli joukossa kaksitoista ja opettajia yhdeksän. Sotilashenkilöitä oli muu-
tama. Maanviljelijöitä ja kauppiaita oli jokunen ja »sen yli hantverkareita, merimiehiä jne. ja toiselta puolen naisia 60, kelpo rouvia ja impiä». (Ruutu 1937: 14–15.) Enimmil-

lään liittoon kuului yli 600 jäsentä (J. Krohn 1897: 348). Liiton viimeinen vuosikokous pidettiin vuonna 1865 (Ruutu mts. 24). Sen toimintaa kuitenkin jatkoivat epävirallisemmissä merkeissä vapaamuotoisemmat kerhot kuten Helsingin iltaseura (tai Suomalainen iltaseura) ja Turun iltaseura (Ruutu mts. 21–24).

Säätyläisten keskuudessa suomea ryhdyttiin Helsingissä käyttämään kotikielenä ensimmäiseksi Yrjö Koskisen perheessä 1850-luvulla (Jutikkala 1989: 254). Seuraavaksi suomen kielen omaksui kotikielekseen Julius Krohnin perhe 1860-luvun alkupuolella. Julius Krohn saattoikin myöhemmin ylpeänä todeta, että »meidän perheemme (luultavasti Yrjö-Koskisen jälkeen) tuli toiseksi herrasperheeksi, missä puolisoin kesken suomea puhuttiin» (1897: 14). Julius Krohn tuli itse alkuaan saksankielisestä kodista, ja ruotsinkielisen vaimonsa hän oli »omalla työllään valloittanut suomalaiseksi» (mp.). Kerrotaan, että Julius Krohn olisi heti vihkiäisten jälkeen sanonut vaimolleen, että »meidän talossa puhutaan yksinomaan suomea». Käytännössä ensimmäisen avioliittovuoden ajan Julius Krohn puhui kotona suomea ja hänen nuori vaimonsa ruotsia. (H. Krohn 1942: 74–75.)

Samoihin aikoihin suomen kieli omaksuttiin kotikieleksi myös B. F. Godenhjelmien ja Pietari Hannikaisen perheissä (H. Krohn mts. 87). Koskisten, Krohnien, Godenhjelmien ja Hannikaisten lähimpään ystäväpiiriin kuuluivat myös Otto Donnerin, K. F. Ignatiuksen, Emil Böökin, Vilhelm Flomanin ja Alexander Järnefeltin perheet. Puhekielenä tässä laajemmassa piirissä oli tavallisimmin ruotsi, varsinkin naisväen keskuudessa, mutta suomeakin yhteisissä illanvietoissa puhuttiin. (H. Krohn mp.)

Vuonna 1864 suomenkieliset perheet sekä »muutammat naimattomat herrat ja naiset» perustivat Suomalaisen iltaseuran, joka kokoontui ensimmäisen kerran Julius Krohnin kotona. Seura kokoontui kerran viikossa ja sen ohjelmaan kuului paitsi suomen kielen puhumista myös soittoa tanssia ja seuraleikkejä. Jäseniä seurassa oli 40–50. Julius Krohn kirjoitti eräästä tapaamisesta vanhemmilleen: läsnä oli Yrjö Koskisen luona »12 nuorta tyttöä, viisi rouvaa miehineen sekä ylioppilaita. – – Keskustellessa saattoi eri murteista huomata, että suomi alkaa nyt vasta päästä sivistyneiden kieleksi.» (H. Krohn 1942: 88.)

Nuoren suomalaisen sivistyneistön puhekieli etsi vielä 1860–70-luvulla hahmoaan. Ruotsin-, saksan- ja venäjänkielisistä kodoista tulleet kielenvaihtajat puhuivat sitä kirjakieltä, jonka he olivat kieliopeista ja sanakirjoista oppineet. Maaseudulta tulleet ylioppilaat puhuivat puolestaan kotona oppimaansa murretta.

Sivistyneistön puhekieli oli keskustelunaiheena Kotikielen Seuran ensimmäisessä perustamisen jälkeisessä kokouksessa 28. maaliskuuta 1876. Tavoitteeksi asetettiin sivistyneistön puhekielen muuttaminen lähemmäksi kirjakieltä. Sitä varten kokouksessa luetoitiin yksityiskohtaisesti piirteitä, jotka varsinkin itäsuomalaisten ylioppilaiden tuli puheestaan karsia (Paunonen 1976: 336). Kymmenen vuotta myöhemmin August Ahlqvist saattoikin tyytyväisenä kirjoittaa: »Jos kukaan olen minä sekä kirjallisesti että suullisesti vastustanut liiallista maakuntalaisuutta sekä murrerakkautta, olletikin itäsuomalaisista.» (Kohtamäki 1956: 65.)

Ahlqvistin kanta, jonka mukaan sivistyneistö ryhtyi Suomessa puhumaan kirjakieltä, merkitsi samalla sitä, että myös puhuttu kieli, erityisesti niin sanottu sivistynyt puhekieli, tuli Suomessa tiukan normatiivisuuden piiriin (Paunonen 1992: 169–170; 1994: 22). Jatkokehityksen kannalta ratkaisevaa oli myös, että normatiivisen puhekielen vaatimus saavutti 1800-luvun lopussa vielä suhteellisen vähälukuisen sivistyneistön kokonaisuudessaan.

Samoin merkittävää oli, että normatiivisuus tuli koskemaan paitsi virallista julkisuhekieltä myös sivistyneistön epävirallista arkikieltä. Ahlqvistin vaatimuksena oli, että sivistyneistön tuli kaikissa tilanteissa puhua mahdollisimman kirjakielisesti, eivätkä monet sitä paitsi osanneetkaan muuta kuin kirjoista tai koulussa oppimaansa kirjakieltä. Maalta koitoisin olevat nuoren sivistyneistön jäsenet puolestaan luopuivat murteestaan ja ryhtyivät puhumaan kirjakieltä. Vielä 1960-luvulla Helsinkiin muualta tulleet opiskelijat joutuivat nopeasti muuttamaan murrepohjaisen puhekielensä kirjakieliseksi.

Kirjakieli ja kirjoitettu kieli sai tällä tavoin puhekieleen nähden ensisijaisen aseman: se levittäytyi Suomessa sellaisillekin epävirallisen kielenkäytön alueille, joihin se ei yleensä kieliyhteisössä kuulu (Paunonen 1994: 23). Viime vuosikymmeniin asti on ollut tavallista, että akateemisissa perheissä on käytetty perheensisäisenä puhekielenä kirjakieltä. Nykyisin varsinkin nuorempiin sukupolviin kuuluvat puhujat, joita jo teitittelykin oudokuttaa, nauravat helposti vanhojen suomalaisten elokuvien replikoinnille, koska se kuulostaa heistä teennäiseltä.

Jyrkkä normatiivisen puhekielen vaatimus johti myös yksilön kielen aliarviointiin. Koulujen äidinkielenopetuksen tavoitteena oli opastaa kouluun tuleva lapsi sekä puhutun että kirjoitetun yleiskielen käyttöön (Paunonen 1994: 23, 27). Lähtökohdaksi ei kuitenkaan — ainakaan kannustavassa — mielessä otettu oppilaan omaa kieltä, murretta, puhekieltä tai slangia, johon hän oli kasvanut lapsuusympäristössään ja jonka hän hallitsi kouluun tullessaan. Koulu päinvastoin pyrki korostamaan oppilaan oman kielen ja yleiskielen kontrastia, ja tämä tapahtui tavalla, joka ei jättänyt epäselvyyttä siitä, kumpi kieli oli huonoa tai väärää. (Paunonen mts. 27.)

Kun suomen kieli kohotettiin 1800-luvulla kansakunnan hengen ilmentäjäksi ja suomalaiskansallisen liikkeen symboliksi, kirjakieli sai kaikkiin muihin suomen kielen muotoihin nähden ylivoimaisen aseman. Kirjakieli idealistettiin: se edusti kielen ja kulttuurin kehittyneempää muotoa, kun taas murteet olivat astetta alkukantaisempia ja kehittymättömpiä. Tämä näkyy esimerkiksi Maila Talvion sanoista:

Ilman esitaistelijain uhreja meillä ei olisi mitä meillä on, ilman heidän raadantaansa ei olisi suomalaista sivistyskieltä. Suomenkieli olisi vailla alkuperäisempiäkin kulttuurikäsitteitä, se eläisi kansankielen kehittymättömissä oloissa kuin jonkinlaisessa kaskiviljelyksessä. (Talvio 1916: 117.)

Sama kirjakieltä ihannoiva asenne kuvastuu hyvin myös Martti Rapolan sanoista hänen käsitellessään »sivistyneen puhekielen» merkitystä vuonna 1924 Turussa pitämässään virkaanastujaisesityksessä. Hänen mukaansa kirjakieli on suomen kielen muodoista tärkein:

Se edustaa kansakuntamme kulttuuria kokonaisuutena, jakamattomana yhteiskunnallisena ja kansallisena voimana, ja se edustaa kulttuuria sellaisenaan, puhtaana, ehdottomana tosiasiana. Sellaisena suorittaa kirjojemme kieli kansakuntamme elämässä korkeata tehtävää. Ja vielä lisäksi: kansakunnan etevinten persoonallisuuksien tietoisesti kehittämänä ja vaalimana se on saavuttanut kyvyn, jota ei millään paikallisella kansanmurteella ole, kyvyn tunkeutua yliaistilliseen todellisuuteen, ilmaista aineettomaan aatemaailmaan kohdistuvia ajatuksia ja tunteita. — Nuoren kirjakielemme historia on täynnä todistuksia siitä, että sen perimmäisenä tehtävänä on aina ollut oman kansallisen yksilöllisyyden kirkastaminen Suomen kansalle. (Rapola 1925: 88–89.)

▷

Kirjakielen rinnalla yksilön kieli, murteet, puhekieli ja slangi koettiin alempiarvoiseksi kielimuodoiksi, eikä niille annettu sitä arvoa, joka jokaiselle kielimuudolle kuuluu. Vasta viime aikoina on herätty huomaamaan, mikä merkitys näillä kielimuodoilla on niin yksilön kuin yhteisönkin identiteetin rakentajana. Samalla on alettu yleisesti ymmärtää, että ihmisen varsinainen äidinkieli on lapsuudessa omaksuttu kielimuoto, murre, puhekieli tai slangi. Sen varaan on rakentunut ihmisen tunne-elämä ja sille ovat tallentuneet ihmisen lapsuus- ja nuoruusvuosien omimmat kokemukset.

Omaa suhdettaan slangiin tilittää tunnettu helsinkiläinen kirjailija Erkki »Eki» Mattsson seuraavaan tapaan:

Ai, et mitä slangi mulle merkkää. Sitä onki syytä funtsii. Vieläki ku joskus tsitataa gamlojen kamujen kanssa ja bamlataa slangii nii tuntuu siltä et on niitattu samaa saumaa, semmosee ku tsiikaa tän Stadin menoo suunnillee samasta vinkkelistä ku mä. Slangi on stydii ku dynu. Se voi viiltää ku skeg-gekeglu tai pistää ku fekta, mut se voi kanssa lämmittää ku suulis kesiksel-lä tai tuntuu pehmeeltä ku friidun daisari. Ilman slangii mä oisin ihan orpo ja melkone urpo. (Mattsson 2000.)

Nuori varsinaissuomalainen runoilija Heli Laaksonen tiivistää puolestaan murteen merkityksen itselleen runossaan »Mitä mul o?» seuraavasti (Laaksonen 2000: 36):

Mul o maja puus. / Paat rannas. / Suur harma villapait. / Taskulamp peito al. / Viäl yks raha kukkaros. / Nestuuki taskum pohjal. / Mul o kiäl, / tämä oma / tuuline ja merine.

Murteiden, puhekielen ja slangin arvonnousua osoittaakin hyvin se, että niitä on yhä enemmän alettu käyttää myös kirjallisessa muodossa. Murteille ja slangiksi on käännetty yhtä hyvin Katekismus ja jouluevankeliumi kuin suosittuja sarjakuvalehtiäkin Asterixista Aku Ankkaan. Aila Mielikäisen mukaan murteet ovat nykyajan uusi käännöskieli: »Murretta käytetään nyt kuin se olisi kirjakieli; sillä ei ole siis paikallista tai sosiaalista merkitystä. Päinvastoin: jopa täysin vieraita kulttuuripiirejä on siirretty sarjakuvien ja Raamatun kirjojen käännöksissä Suomen Savoan, Etelä-Pohjanmaalle tai Turkuun. Lisäksi kaikki puhuvat käännöksissä samalla tavalla, eikä murre erottele puhutun kielen repliikkejä kerronnasta.» (Mielikäinen 2000: A4.)

Taustalla Mielikäisen mukaan on kyllä yleisempiä yhteiskunnallisia syitä: »Vanhat heimo- ja maakuntamurteemme ovat tarjoutuneet kuin tilauksesta kuuluttamaan vastalauseita 1990-luvun suuriin muutoksiin: maaseudun tyhjenemiseen, Euroopan yhdentymiseen ja maailmanlaajuisen tietoyhteiskunnan syntyyn. Kosketus murteisiin ei ole vielä kadonnut, mutta useimpien suomalaisten elämänpiiristä nämä agraariyhteisön kielimuodot ovat jo niin kaukana, että niissä on uudenlaista tehoa ja eksotiikkaa.» (Mielikäinen 2000: A4.)

Matti Vilppulan mukaan kyseessä voi olla myös tietoinen tehokeinojen etsiminen: »Se että murteistaminen on koskenut nimenomaan kirjallisuutemme ääripäitä — toisaalta sarjakuvia, toisaalta kansalliseeposta ja hengellisiä tekstejä — saa epäilemään, että kyse on ainakin jossakin määrin erikoisuuden tavoittelusta. Tehovaikutus, tarkoitus hätkähdyttää, onnistuu varmimmin teksteissä, joilta lukija osaisi murretta vähiten odottaa.» (Vilppula 2000: B7.)

Myös julkipuhekieli on alkanut loitontua tiukan kirjakielisestä mallista. Vasta parin viime vuosikymmenen aikana on syntynyt luonteva, virallisempiinkin yhteyksiin sopiva kaikille yhteinen puhekielen muoto, se jota Suomettaressa vuonna 1847 kaivattiin. Olenaista tässä muutostapahtumassa on se, että uusi arkipuhekieli on rakenteeltaan ja muulta perusluonteeltaan muuta kuin puhuttua kirjakieltä: sen lause- ja tekstirakenne on toinen, luonnostaan puhekielen mukainen.

Toisaalta voidaan kuitenkin jo kysyä, onko puolestaan kirjakieli jäämässä puhekielen jalkoihin. Ongelmana on ennen kaikkea se, että nykyisessä mediayhteiskunnassa kirjallisuuden kieli jää monelle vieraaksi. Puhekielisyydet ulottavat vaikutuksensa yhä enenevässä määrin myös kirjoitettuun kieleen, ja kirjoitetun kielen hallinta jää monelle puutteelliseksi. Oikean tasapainon löytäminen ja säilyttäminen puhekielen ja kirjakielen kesken on vaikea ja samalla haastava tehtävä. Äidinkielemme vaalijoilla, niin suomen kielen professoreilla ja tutkijoilla kuin opettajillakin, riittää vatedeskin työarkaa. ■

LÄHTEET

- AALTO, TEEMU 1976: *Kansakunnan historia 4. Kansakunta kerää voimia 1855–1890*. Helsinki: WSOY.
- AGRICOLA, MIKAEL: TEOKSET I–III = *Mikael Agricolan Teokset I–III*. Näköispainos 1931. Helsinki: WSOY.
- ANTTILA, AARNE 1936: Kansallinen herääminen ja kielitaistelu. – *Suomen kulttuurihistoria IV. Industrialismin ja kansallisen nousun aika* s. 363–442. Jyväskylä – Helsinki: K. J. Gummerus Osakeyhtiö.
- ANTTILA, AARNE 1956: Kulttuurielämä. – *Helsingin kaupungin historia IV:2. Ajanjakso 1875–1918* s. 511–655. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino Oy.
- ARWIDSSON, ADOLF IVAR 1821: Om Nationalitet och National Anda. – *Åbo Morgonblad* 17.2.1821.
- ASENSIO, EUGENIO 1960: La lengua compañera del imperio. Historia de una idea de Nebrija en España y Portugal. – *Revista de Filología Española XLIII* s. 399–413.
- BECKER, REINHOLD VON 1820: Muutamia vilpittömiä sanoja Suomen kielestä. – *Turun Wiikko-Sanomat* n:ot 49 ja 52.
- CASTRÉN, GUNNAR 1950: Helsinki kulttuurikeskuksena. – *Helsingin kaupungin historia III:2. Ajanjakso 1809–1875* s. 471–605. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino Oy.
- GOTTLUND, C. A. 1831: *Otava eli suomalaisia huvituksia*. Tukholmi: M. G. Lundbergin Kirja-paia.
- JUTIKKALA, EINO 1989: Suomalaisuus yhteiskunnassa. – Päiviö Tommila & Maritta Pohls (toim.), *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia* s. 251–304. Kuopio: Kustannuskiila Oy.
- JUVA, EINAR W. 1965: Suomen kansa Ruotsin vallan viimeisenä vuosisatana. – Einar W. Juva & Mikko Juva: *Suomen kansan historia III. Ruotsin ajan loppukausi* s. 414–456. Helsinki: Otava.
- JUVA, MIKKO 1965a: Suurvallan taakka ja sortuminen. – Einar W. Juva & Mikko Juva: *Suomen kansan historia III. Ruotsin ajan loppukausi* s. 9–159. Helsinki: Otava. ▷

- 1965b: Taistelu Suomenlahdesta. – Einar W. Juva & Mikko Juva: *Suomen kansan historia II. Uskonpuhdistuksen aika ja suurvallan synty* s. 157–322. Helsinki: Otava.
- JÄRNEFELT, ARVID 1960: *Vanhempieni romaani*. Kolmas painos. Helsinki: WSOY.
- KAARLEHTO, ELLI 1981. *Pitkä matka Päijännettä. Sarja ajankuvia suomalaisen koulun ensi vuosikymmeneltä*. Helsinki: Otava.
- KOHTAMÄKI, ILMARI 1956: *Ankara puutarhuri. August Ahlqvist suomen kielen ja kirjallisuuden arvostelijana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 248. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KROHN, HELMI 1942: *Isäni Julius Krohn ja hänen sukunsa*. Helsinki: Otava.
- KROHN, JULIUS 1897: *Suomalaisen kirjallisuuden vaiheet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 86. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAAKSONEN, HELI 2000: *Pulu uis*. Runoja. Turku: Kustannusliike Sammakko.
- LAASONEN, PENTTI 1991: *Suomen kirkon historia 2. Vuodet 1593–1808*. Helsinki: WSOY.
- LAPESA, RAFAEL 1988: *Historia de la lengua española*. Novena edición corregida y auméntada. Biblioteca románica hispánica. Madrid: Editorial Gredos.
- LEHTINEN, ERKKI 1989: Suomalainen patriotismi ja kansallistunne Ruotsin kaudella. – Päiviö Tommila & Maritta Pohls (toim.), *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia* s. 13–47. Kuopio: Kustannuskiila Oy.
- LEINO-KAUKIAINEN, PIRKKO 1989: Suomen kielen käytön yleistyminen. – Päiviö Tommila & Maritta Pohls (toim.), *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia* s. 329–346. Kuopio: Kustannuskiila Oy.
- MANNINEN, JUHA 2000: *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta*. Historiallisia tutkimuksia 210. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MATTSSON, ERKKI 2000: Erkki Mattssonin kirje Heikki Paunoselle 5.9.2000.
- MIELIKÄINEN AILA 2000: Murteet ovat nykyajan käännöskieli. – *Helsingin Sanomat* 11.11.2000 s. A4.
- PAUNONEN, HEIKKI 1976: Kotikielen Seura 1876–1976. – *Virittäjä* 80 s. 310–428.
- 1992: Kielettären koulijat. – Valma Yli-Vakkuri, Maija Länsimäki & Aarre Nyman (toim.), *Yhteiskunta muuttuu – kieli muuttuu. Nykysuomen Seuran 10-vuotisjuhla-kirja* s. 150–175. Helsinki: WSOY.
- 1994: Kielen normit ja kielen ohjailun normit. – *Tiede & edistys* 1/1994 s. 17–28.
- PIRINEN, KAUKO 1991: *Suomen kirkon historia 1. Keskiaika ja uskonpuhdistuksen aika*. Helsinki: WSOY.
- POHJOLAN-PIRHONEN, HELGE 1967: *Kansakunnan historia 1. Heräävä kansakunta 1709–1772*. Helsinki: WSOY.
- 1970: *Kansakunnan historia 2. Kansakunta etsii itseään 1772–1808*. Helsinki: WSOY.
- 1973: *Kansakunnan historia 3. Kansakunta löytää itsensä 1808–1855*. Helsinki: WSOY.
- PORTHAN, H. G. 1873: *Skrifter i urval V*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 21:5. Helsingfors: Finska Litteratur-Sällskapet.
- RAPOLA, MARTTI 1925: Suomen murteiden keskinäisistä suhteista. – *Turun Suomalaisen Yliopiston vuosikirja* 1925 s. 69–89. Turku: Turun yliopisto.
- 1963a: Mikael Agricola ja suomenkielisen proosan alku. – Martti Rapola (toim.), *Suomen kirjallisuus II. Ruotsin ajan kirjallisuus* s. 69–138. Helsinki: Suomalai-

- sen Kirjallisuuden Seura ja Otava.
- 1963b: Raamatunsuomennos kirjakielen normien vakiinnuttajana. – Martti Rapola (toim.), *Suomen kirjallisuus II. Ruotsin ajan kirjallisuus* s. 139–162. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Otava.
- 1963c: Suomen kieli tieteellisen tarkastelun kohteena. – Martti Rapola (toim.), *Suomen kirjallisuus II. Ruotsin ajan kirjallisuus* s. 190–213. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Otava.
- 1963d: Suomenkielisen lakikirjallisuuden alkeet. – Martti Rapola (toim.), *Suomen kirjallisuus II. Ruotsin ajan kirjallisuus* s. 183–189. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Otava.
- REIN, THIODOLF 1918: *Muistelmia elämän varrelta*. Helsinki: Otava.
- RINTALA, PÄIVI 1998: Kielikäsitys ja kielenohjailu. – *Sananjalka* 40 s. 47–64.
- ROMMI, PIRKKO – POHLS, MARITTA 1989: Poliittisen fennomanian synty ja nousu. – Päiviö Tommila & Maritta Pohls (toim.), *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia* s. 67–118. Kuopio: Kustannuskiila Oy.
- RUUTU, MARTTI 1932: Suomen Ystävien liitto vuodelta 1862. – *Suomi V:19*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SUOLAHTI, GUNNAR 1933: *Nuori Yrjö Koskinen*. Helsinki: WSOY.
- SUOMETAR 1847: Suomen kieli kirjallisesti käytettävänä. – *Suometar* no 19. 11.5.1847. Jäljennöspainos 1947. Helsinki: WSOY.
- TALVIO, MAILA 1916: Meidän kieleemme. – *Suomalainen Suomi 1916* s. 116–125.
- TOMMILA, PÄIVIÖ 1989: Mitä oli olla suomalainen 1800-luvun alkupuolella. – Päiviö Tommila & Maritta Pohls (toim.), *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia* s. 51–65. Kuopio: Kustannuskiila Oy.
- WARIS, HEIKKI 1939: *Savo-Karjalaisen Osakunnan historia I. 1833–1852*. Helsinki: WSOY.
- VILPPULA, MATTI 2000: Runoilija ja murre. Kieli-ikkuna. *Helsingin Sanomat* 12.12.2000 s. B7.